

ESPAI NARPAN ✂ AVANÇOS EDITORIALS
Jaume Turró, *Ausiàs March, falconer d'Alfons el Magnànim*

Jaume Turró

AUSIÀS MARCH FALCONER D'ALFONS
EL MAGNÀNIM

En octubre de 1425 la ciutat de València va acordar de concedir a Alfons IV el Magnànim 1.000 florins per mes si establia en aquella ciutat la seva residència durant quatre anys. Pel novembre el rei obtingué l'alliberament de l'infant Enric, va alçar el campament, va donar-se un dies de caça per la serra de Moncayo amb el seu germà Enric, i després s'encaminaren a passar l'hivern a València. Quan va arribar la primavera, la cort no repregué els seus pelegrinatges de costum, i, des de llavors, només els afers urgents o d'especial interès allunyarien el rei d'aquella ciutat. Feia cap a dos anys que Alfons el Magnànim havia arribat a Barcelona (9 de desembre de 1423) de la seva darrera campanya a Itàlia. La seva primera preocupació fou la de reorganitzar el poder naval i les aliances italianes, i tornar ràpidament a Nàpols, però la resistència dels seus súbdits a deixar-lo marxar, l'empitjorament de les perspectives al regne de Nàpols i les preocupacions castellanques van retenir-lo. Si bé tenia sempre el seu cor al regne de Nàpols, la cort s'establí gairebé permanentment a València fins en 1431, quan Barcelona decidí (30 abril 1431) oferir al rei cinc o sis mil florins en concepte d'ajut per a les seves despeses quotidianes si restava en aquesta ciutat i hi convocava corts. L'estada a Barcelona va allargar-se, amb poques interrupcions, fins que va marxar cap a Itàlia aquesta vegada per no tornar (Alfacs, 29 maig 1432). El rei Alfons i la reina Maria es digueren adéu en el palau de Barcelona el 26 de maig de 1432 i mai més no es van tornar a veure.

En aquesta conferència exposaré que tenim dades suficients per lligar l'activitat poètica d'Ausiàs March a la cort del Magnànim a València, i que almenys els dos primers cicles de Plena de Seny i Llor entre cards hem de circumscriure'ls en aquests anys, i que Ausiàs March freqüentà i conegué la cort almenys des dels disset anys i que mantingué contacte i cor-

respondència amb el rei a Nàpols pel seu càrrec de falconer almenys fins després de la conquesta de la ciutat de Nàpols (2 juny 1442). Explicaré també que l'abandonament del provençal per Ausiàs March i la ruptura amb la tradició que la seva poesia significa, no semblen un cas aïllat, i que tenim altres poetes lligats a la cort i a la persona del rei que fan la mateixa operació i passen a escriure en bon català. I, finalment, exposaré que la construcció d'una tradició pròpia probablement forma part d'un context major i que convé que comencem a prendre nota de totes aquelles dades que ens donen a conèixer quins eren els interessos culturals del Magnànim i quina la seva actuació en el que avui anomenem política cultural, la qual sempre va lligada als projectes i ambicions polítics. Per començar donaré només una dada: a partir del seu retorn d'Itàlia pel desembre de 1423 se succeeixen els documents que ens parlen de la seva passió pels llibres i pel saber, de les adquisicions per a la biblioteca reial, que abracen un camp il·limitat, i veiem com adquireix i reuneix tot el que estigués disponible. Ja en 1430 havia arribat a formar una autèntica biblioteca reial. En un decret del 18 de gener de 1426 prohibia l'exportació de llibres, i hauria convertit els seus regnes en una biblioteca. Com he dit, durant aquests anys, tenia el seu cor en els afers italians, i Enric de Villena, de retorn a Castella, traduiria la *Divina Comedia* i l'*Eneida* en prosa castellana per a Joan de Navarra, i escriuria el primer compendi castellà sobre poesia (*Arte de Trovar*). Andreu Febrer quan va tornar en companyia del rei dugué a terme la primera traducció en vers i en bon català de la *Divina Comedia*, i un traductor anònim acabava la versió catalana del *Decameró*. Convé que estiguem atents a totes aquestes coses, i a la passió del Magnànim per la caça, les celebracions amb justes i entremesos, la música, el ball i les cançons, i a les discussions i ocis cortesans llibrescos en els quals es llegia i comentava l'*Eneida* i fins es discutia si la immortalitat de l'ànima era provable o no per arguments racionals, perquè la poesia d'Ausiàs March va néixer en aquest context i aquest fou el primer públic que Ausiàs March tingué en compte. Fou en aquests anys que Alfons adoptà la divisa d'un llibre obert inscrita amb la llegenda "Vir sapiens dominabitur astris". Els cortesans procuren satisfer les inquietuds i gustos del rei i de la cort en general, per-

què la literatura i el saber són també una valor de promoció i una extensió de la noblesa de l'individu.

L'hivern de 1415 Ferran d'Antequera i el príncep Alfons van encaminar-se cap a Perpinyà a l'encontre amb l'emperador Segimon. També hi acudiren els infants Enric i Pere. A Perpinyà va desplaçar-se bona part de la noblesa d'Aragó i de Castella, el comtes de Foix i d'Armanyac, i també la reina vídua Margarida de Prades, que no volia perdre's l'ocasió d'ésser en un encontre tan important i brillant. Perpinyà va omplir-se de clergues i nobles de moltes nacions amb les seves comitives. Durant l'hivern els estanys de Salses i Canet eren una de les grans reserves naturals d'ocells d'aigua, i amb la cort i els nobles viatjà cap a Perpinyà bona part de la falconeria i dels gossos de caça d'Aragó i de Castella. El príncep Alfons no estava disposat a deixar-se escapar l'avinentesa que l'estació i aquells paratges naturals li presentaven. La caça, la falconeria i el saber foren les grans passions de la seva vida. Pel febrer de 1416 va abandonar Perpinyà i arribà a Girona el 14 de febrer, on va establir una primera cort com a príncep d'aquesta ciutat, on al cap d'un mes just va oficiar en públic els rituals funeraris per la mort del seu germà Sanç i on va nomenar com a lloctinent del rei Lluís de Requesens (pare del poeta) batlle general de Catalunya. D'allí va viatjar cap a Barcelona, i d'aquí a Igualada on va arribar a les quatre de la tarda del 19 de març. L'1 d'abril morí a Igualada el rei Ferran envoltat de la seva esposa la reina Elionor d'Alburquerque, les seves filles les infantes Maria i Elionor, i els seus fills Alfons i Pere. Acompanyat sempre de la seva mare, va encaminar-se cap a Poblet per enterrar el seu pare, aprofitant sempre les avinenteses que el país li oferia per satisfer la seva passió per la caça, i el 30 de maig entrà a Barcelona, on s'estarà una llarga temporada fins que va encaminar-se cap a València. Entre els homes que l'acompanyaven recordaré només Jordi de Sant Jordi, Íñigo López de Mendoza, Enric de Villena, Pedro Ximénez de Urrea i Lluís de Vilarrasa (pare del poeta). També Margarida de Prades, després de deslliurar el seu fill, va reunir-se amb la cort a Barcelona, on la trobem a mitjan maig. A primers de setembre va arribar de Sicília l'infant Joan, amb l'*adelantado* de

Castella Diego Gómez de Sandoval. De Tortosa, la cort va encaminar-se cap a Calataiud, on arribà a finals de març de 1417. El rei Alfons acompanyava la seva mare la reina vídua Elionor d'Alburquerque cap a Castella, que a partir de llavors seria l'encarregada de vetllar juntament amb l'infant Enric pels interessos familiars a Castella. L'infant Joan fou investit governador d'Aragó, i la cort va encaminar-se cap a València on arribà a finals d'abril, i on s'establí tot un any fins a finals de maig de 1418, quan el rei va encaminar-se cap a Saragossa per rebre el legat papal Alamanno Adimari. Amb el rei va abandonar també València l'infant Joan, que anava de camí cap a Castella per reforçar el partit aragonès a la cort de Castella. Entre els que l'acompanyaven hi havia Íñigo López de Mendoza. També va abandonar València Alfons el Jove, duc de Gandia, que s'havia desplaçat a València feia un any per la convocatòria de corts, i que documentem al costat del rei al llarg de tot l'any en què la cort residí a València. Amb el duc va desplaçar-se la seva família, entre els quals Ausiàs March, i per confirmar-ho conservem els documents de pagament del duc a Ausiàs March per al viatge de Gandia a València i, després de retorn a Gandia (Chiner, 1997, 228). Ausiàs March no s'havia desplaçat a València només per assistir a la convocatòria de corts, ho havia fet amb tota la casa del duc per reunir-se amb el rei. A la cort a València documentem també constantment Pedro d'Urrea, el seu cunyat Joan d'Híjar, Enric de Villena, Jordi de Sant Jordi, Íñigo López de Mendoza, Manuel Dieç pare del poeta Rodrigo Dieç i molts altres cortesans. També hi havia l'infant Joan, i també va desplaçar-s'hi la reina vídua Margarida de Prades a darrers de maig de 1418. El rei va manar que li fossin lliurades les claus del palau i dels jardins annexos. Ausiàs March tenia disset anys, i aquest és el primer contacte amb la cort reial que li coneixem fins ara. Ara podem dir amb seguretat que conegué el marquès de Santillana, que ja coneixia Jordi de Sant Jordi abans d'embarcar-se a la primera expedició italiana del rei, i fins podem suposar que coneixia Teresa d'Híjar, esposa de Pedro Ximénez de Urrea, des dels anys de la seva joventut. La reina Elionor, ara amb el suport de l'infant Joan, dirigia els afers familiars a Castella des de Medina del Campo. L'arquebisbe de Toledo Sancho de Rojas, principal personatge del partit aragonès dominava la cort. Tots

tres van decidir que la infanta Maria d'Aragó s'havia de casar amb el jove rei Joan II de Castella sense més retard i que la seva germana Caterina es casaria amb l'infant Enric d'Aragó. Tot feia pensar que els interessos de la família a Castella estaven assegurats i que res no escaparia al control dels Antequera. A partir de llavors, Alfons el Magnànim va passar a aplicar tots els seus esforços a la política italiana, i després d'acomiar-se de la seva mare que havia vingut fins a Castelló de la Plana per veure el seu fill, finalment l'estol va salpar dels Alfacs el 13 de maig de 1420. Com s'ha repetit tantes vegades, Ausiàs March, Jordi de Sant Jordi i Andreu Febrer formaven part d'aquesta expedició, i també Lluís de Vilarrasa, pare del poeta del mateix nom, Francesc i Galceran Martorell, pare i germà gran de Joanot Martorell, i Manuel Dieç, pare del poeta Rodrigo Dieç. Al mateix any s'estronegen les relacions de la reina Margarida de Prades amb la casa reial, i s'acull al monestir de Valldonzella. Fins llavors Margarida de Prades havia fet de pont i enllaç entre la tradició lírica catalano-provençal del casal de Barcelona i la nova dinastia fundada per Ferran d'Antequera. Una reina vídua jove sempre té una aurèola i la reina Margarida en va tenir molta. Quan el rei va partir cap a Sardenya, la seva situació econòmica es féu insostenible i no li degué restar més remei que entrar en monestir. El mateix rei va encarregar-se que pogués liquidar els seus deutes.

El 2 de febrer de 1421 Alfons el Magnànim, després de la llarga i fracassada operació militar a Bonifacio, va decidir anar-se'n cap a Sicília, des d'on assaltaria Nàpols, i llicencià tots aquells que no volguessin seguir-lo i s'estimessin més tornar a casa. Jordi de Sant Jordi i el pare de Joanot Martorell seguiren el rei a Nàpols, Ausiàs March tornà a València. S'enrolà encara en l'estol que comandat per Frederic d'Aragó, comte de Luna, salpà de Barcelona el 21 de juny de 1424 cap a Còrsega, on no obtingueren res. Van navegar cap a Nàpols, on recolliren l'infant Pere i la guarnició aragonesa que hi havia amb ell, i van marxar cap a Gènova, on tampoc no van obtenir res, i d'allí van tornar a Sicília. Des d'aquesta illa assaltaren i saquejaren l'illa de Djerba i els Quèrquens. Ausiàs March va distingir-se en l'assalt i pillatge als Quèrquens, en la mateixa

barreja que Alfons recorda encara en el privilegi (Nàpols, 4 abril 1458) de noblesa a favor de Bernat de Requesens, dels seus germans i de llurs descendents, i en la qual el germà del poeta Lluís de Requesens devia rivalitzar amb Ausiàs March a matar i capturar moros, incendiar cases i camps, violar donzelles i casades i altres barbaritats més grosses que més val deixar estar, però que sembla que eren motiu de gran mèrit i honor. Parlant de Garcilaso, Gil de Biedma celebrava amb complaença i amb un punt d'enyorança aquests temps i barbaritats, això sí ampliant el botí amb els nois i adolescents que ell soldat i poeta hauria assaltat. Van endur-se cap a 3.000 captius, i alguns devien enriquir-se prou.

Després d'aquesta expedició tornà a València, i als darrers dies d'aquell mateix any 1424, o primers de 1425, morí Alfons el Jove, duc de Gandia. Jordi de Sant Jordi havia mort a Barcelona pocs dies abans (12-15 juny 1424) que salpés de la mateixa ciutat l'estol en què s'havia enrolat Ausiàs March. En els llibres de comptes del mestre racional corresponents a l'any 1425, podem trobar un grapat de dades sobre les despeses fetes per a costejar el trasllat dels diversos llibres i lligalls de l'arxiu ducal de Gandia a l'arxiu reial de València, fet per moros traginers de la vila de Gandia (J. Castillo 1999). Pel novembre del mateix any 1425 Joan de Navarra prengué possessió del ducat. Alguns dels servidors del difunt duc degueren incorporar-se a la casa de Joan de Navarra, com ara el cavaller i amic d'Ausiàs March Bernat de Vilarig, de qui sabem que va criar-se a la cort del rei de Navarra. Ausiàs March va entrar en la nòmina de la cort d'Alfons el Magnànim. No era cap desconegut, car en 1422 la reina Maria ja s'havia preocupat de casar-lo amb una neboda de Berenguer de Vilaragut (Pagès 1901, 141: Barcelona, 7 i 8 febrer 1422), probablement seguint alguna petició del senyor natural el duc de Gandia¹. La proposta de matrimoni que féu la reina no va tenir èxit, i les enraonies a la cort van desencadenar un conflicte d'honor entre Ausiàs March i el donzell Luis Monsalvo (30 octubre 1422), servidor de la infanta Caterina de Castella, llavors refugiada a València juntament amb molts altres partidaris castellans del seu espòs

¹ Filla de Ramon de Vilaragut i germana d'Antoni i de Jaume.

l'infant Enric (presó de Mora, des de mitjan juny 1422). Els llibres de tresoreria conservats no recullen els comptes dels servidors de la casa reial en 1425. Comencen en 1426, i la primera menció que dóna J. Villalmanzo (1999, 96) és del 29 de març 1426, quan rep 75 florins perquè compri dos rossins per a ús dels caçadors del rei. I el primer document que donen d'Ausiàs March com a falconer reial és del 9 d'octubre del mateix any (Villalmanzo 1999, 96; Chiner 1997, 236). Ara podem avançar-la al 27 d'abril del mateix any, data en la qual el rei escriu des de Morvedre "al amat falconer nostre mossèn Ausiàs March" per demanar-li dos falcons sacres per al rei de Navarra (ACA, Cancelleria, Curiae sigilli secreti, reg. 2682, fol. 94r). Altra vegada havien ressorgit les tensions per causa de les dures lluites pel control del consell de Castella, i entre Alfons i Joan de Navarra, que no estava disposat a acceptar els dictats de València. Alfons féu venir encara fins a Terol la reina mare i la seva filla Elionor per aclarir malentesos, restaurar la confiança i obtenir el seu suport en la complicada política castellana. Els falcons sacres que havia de subministrar Ausiàs March eren un peça més de tot aquesta activitat diplomàtica. Devia fer bé la seva feina i va guanyar-se la confiança del rei, i per l'octubre del mateix any consta ja com a falconer major. Estava al cap dels nombrosos falconers i sots-falconers del rei, de la cria i ensinistrament de gossos i falcons per a plaer del rei i per a regalar, i també de les adquisicions. Una lliurea especial el distingia i li donava davant tothom l'autoritat del seu càrrec (Pagès 1912, 74: 1 des 1426), i segons les ordenances de Pere el Cerimoniós era l'encarregat d'organitzar les caceries del rei. Aquesta fou la gran afició del Magnànim al llarg de tota la seva vida, i els registres de la seva cancelleria abunden de notes de falconeria i caceria. Per tant, no hem de tenir el menor dubte que Ausiàs March fou un familiar important i íntim del rei.

A partir de 1428 apareix en el càrrec de falconer major mossèn Hug d'Olms (Chiner 1997, 242), i en 1429 el cavaller Pedro de Ledesma (Villalmanzo 1999, 98), que acompanyarà el rei a Nàpols en aquest càrrec (ACA, Cancelleria, Privilegiorum, reg. 2919: Nàpols, 11 nov 1457). Ausiàs March, emperò, continuava en el seu càrrec, i amb aquest títol li escriví el rei des

de Tarassona el 6 de juny de 1430 per demanar-li el seu ajut militar com a vassall en la guerra amb Castella. Encara des de Nàpols el rei mantenia el contacte amb el seu antic falconer i sol·licitava els seus serveis. Pel setembre de 1442, ja conquerida la ciutat de Nàpols i durant la campanya als Abruzzi contra Giovanni Sforza, el rei va enviar fra Lluís Despuig, llavors comandador de Perputxent, d'ambaixador a València a la reina Maria. Entre les instruccions que li dona no s'oblida dels falcons i dels cans. Han passat deu anys que el rei va sortir dels Alfacs i durant tot aquest temps ha viscut gairebé sempre al campament. Finalment, podrà començar a arranjar una residència reial estable, i tindrà més temps per a justes i torneigs, per a la música i per a caçar. Ara tindrà més temps per als seus plaers: "Item dirà lo dit frare al batle de València que'l dit senyor li prega que a petició sua trameta hun home de recapte en Castella per haver e portar-se'n tots los ginets, sahuesos, lebrers e altres cans que al dit frare Puig seran donats per al dit senyor. E de quells après haurà càrrech lo dit batle de trametre'ls al dit senyor lo pus prest que porà... Item, dirà lo dit frare Puig a mossèn Ausiàs March, en virtut de la letra de creença que se'n porta, que lo dit senyor lo prega li vulla donar **los dos falcons grués que ha tramès a dir que ha afaytats per a sa senyoria, los quals spera ab gran plaer, e que'ls vulla liurar al dit frare o al qui aquell li dirà.** Item farà fer lo dit frare Puig per al dit senyor unes cuirasses cubertes de carmesí a la clavó e civelles daurades e que sien a mida del governador d'Aragó mossèn Johan de Moncayo e sien de pes de xxviii liures e de aquell pes les pus forts que fer se pussen, e encara unes altres semblants de launa menuda segons per lo dit senyor és informat. E més farà fer lo dit frare Puig una dotzena de spases gatesques per al dit senyor... Item en virtut de les letres de creença que se'n porta, demanarà per part del dit senyor a mossèn Ribes e a n Johan de Junyén los falcons grifauts que cascun d'ells tenen e han afaytats per al dit senyor. Item encara, si stant lo dit frare Puig en aquelles parts, falcons grifauts braus, farà que se'n compren un parell... Dada en lo Camp, prop de la Pentuma a XXX de setembre en l'any mil quatre-cents quaranta-dos. Rex Alfonsus" (Cancelleria, Curiae, reg. 2649, f. 171v-173r). Aquesta història, l'explicaven ja Jaume J. Chiner (1997, 243-244) i J. Villalmanzo

(1999, 99), on donen la documentació procedent de l'Arxiu Reial de València sobre els pagaments per ordre de Berenguer Mercader, batlle general de València, al falconer Adam Lópiz per raó del viatge fins a Nàpols en companyia de fra Lluís Despuig per portar al rei els dos falcons i el ca gruers (12 maig 1443 i 8 maig 1444). El primer document (ACA, Cancelleria, Curiae, reg. 2901, 123v: Nàpols, 8 maig 1444) d'aquests dos falcons i un ca gruers va donar-lo a conèixer J. Pijoan (1930), d'on va deduir que Ausiàs March era en 1444 a Nàpols al costat del rei. Villalmanzo i Chiner han demostrat que no era així, i que Ausiàs March era a València. El nou document que apporto ens mostra, emperò, que Ausiàs March a més de continuar prestant els seus serveis de falconeria al rei, mantenia contacte i correspondència personal amb ell. El rei coneix que Ausiàs March té dos falcons gruers a punt per a la seva persona, perquè el seu falconer li ho ha tramès a dir, i envia fra Lluís Despuig a Ausiàs March. El batlle general, Berenguer Mercader, només s'encarrega que s'executin els pagaments per al viatge. Les últimes missions de falconeria que fins ara li coneixem són de l'any 1446 (Giménez Soler 1909, 224; Chiner 1997, 244; Villalmanzo 1999, 99). La caça fou sempre el plaer més estimat del rei Alfons. Eneas Silvio Piccolomini anotà parlant del rei "in venando apprime demens" (*Commentarii*), i els seus falconers fins acompanyaven l'exèrcit. Quan tenia vint anys d'edat havia organitzat una caça brillant per a l'emperador Segimon als estanys de Salses i Canet. Encara va organitzar-ne una altra, la més brillant des les que coneixem, als voltants de Nàpols per a l'emperador Frederic l'abril de 1452. Van intervenir-hi més de cent falconers i dos mil cavalls, i va durar tres dies. Joanot Martorell ja era cambrer del Magnànim a Nàpols. Pere Boquet escrivint als consellers de la ciutat de Barcelona diu "car sinó lo dia que no caça no s'i fa res, ni ou negú" (Madurell 1963, 552: Nàpols, 27 gener 1457). Alfons ja tenia seixanta anys, i la caça era ja el seu únic gran plaer. De jove l'havien apassionat les justes i torneigs, la dansa i fins el joc. En la senectut, va sacsejar-lo encara una passió incontrolable per una jove napolitana, Lucrezia D'Alagno. Tenia cap a vint anys quan va trobar-se per primera vegada amb Alfons l'estiu de 1449, que en tenia cinquanta-dos. I quan l'emperador Frederic va baixar a Nàpols a visitar Alfons,

ESPAI NARPAN ✂ AVANÇOS EDITORIALS
Jaume Turró, *Ausiàs March, falconer d'Alfons el Magnànim*

l'emperador i l'emperadriu (Elionor de Portugal) van presentar els seus respectes a Lucrezia D'Alagno i en el ball ella va prendre el tercer torn, després de l'emperadriu i la duquesa de Calàbria (Isabel de Chiaromonte).

Els documents són molt més bonics que tot el que pugui explicar aquí. En poques paraules, ens fan saber que l'ofici de falconer era un càrrec real per a Alfons el Magnànim, i no un càrrec o un títol per lluir. En el poema 123 ("Tots los delits del món he ja perduts/ ... / e sol d'aquests me resta lo caçar,/ per què us suplic... / que del falcó me siau donador,/ un pelegrí, lo qual té nom Suar"), Ausiàs March li recordava una de les gran aficions del rei quan tots dos eren joves i vivien a València, i segurament havien anat junts a caçar amb falcons. És un lloc propi de l'epistolografia despertar en la imaginació els llocs compartits per sentir-se junts en la lletra, mentre un escriu i l'altre llegeix. El mateix que fa Ovidi exiliat. Les últimes missions de falconeria que coneixem fins ara són de 1442 i 1446, tots dos havien entrat en la senectut, i l'únic gran plaer que els restava era la caça. Al cap d'uns anys un passió incontrolable assaltaria Alfons el Magnànim quan coneixeria Lucrezia d'Alagno. Ausiàs March recordant-li els *Remedia amoris* d'Ovidi li escrivia "si lo falcó, senyor, no-m voleu dar,/ causa sereu de ma perdició,/ car tornaré a ma complexió,/ d'on era tolt, ço és, dones amar./ Car no vull ser ociós animal..." ("fac monitis fugias otia prima meis./ Haec, ut ames, faciunt; haec, ut fecere, tuentur;/ haec sunt iucundi causa cibusque mali./ Otia si tollas, periere Cupidinis arcus,/ contemptaeque iacent et sine luce faces", vs. 136-140; "Vel tu venandi studium cole: saepe recessit/ turpiter a Phoebi victa sorore Venus...", vs. 199-200s); i li recorda que ja no és jove: "Ja la edat a mi no-s cominal;/ seré jutjat de tots per galant vell,/ i a dones plau l'hom quan és jovencell;/ totes són carn, i en carn és llur cabal". I ara recordaré jo a vosaltres, que tots dos eren de la mateixa edat. El rei tenia just quatre anys més que el seu falconer. En la segona versió, escrita necessàriament després de l'estiu de 1449, Ausiàs March té la delicadesa de no parlar de l'edat ni d'usar el topos del *senex luxuriosus*, abandona la palinòdia ovidiana i passa a exercir el seu magisteri d'amor en el seu vessant més filosòfic i moral en lloança dels amors del rei amb Lucrezia d'Alagno. Ausiàs March i el

ESPAI NARPAN ✂ AVANÇOS EDITORIALS
Jaume Turró, *Ausiàs March, falconer d'Alfons el Magnànim*

rei estigueren en contacte personal i correspondència tota la seva vida. Ara ja només era epistolar, i la poesia s'havia convertit en una forma més de lletra. Coneixem molt bé la personalitat del rei, i perquè la coneixem podem estar segurs que coneixia també les cançons o poesies del seu falconer. El rei és l'interlocutor d'aquests dos poemes, i quan escrivim una lletra ho fem en un codi que compartim amb el receptor i que ens uneix en un moment d'intimitat.

Tornem ara als anys que Ausiàs March i el rei eren joves i vivien tots dos a València. En el mateix registre on trobem la primera carta del rei a Ausiàs March com a falconer, podem llegir també una lletra d'Alfons al rei de Xipre Janus de Lusignan (ACA, Cancelleria, reg. 2682, 49v: València, 25 febrer 1426). Unes quantes cales en la documentació ens fan saber que mantenien una correspondència continuada. A més en aquells anys era gran mestre de l'orde de Sant Joan (1421-37) Antoni de Fluvià, que fou qui gestionà l'alliberament del rei de Xipre, captiu a Egipte (7 juliol 1426 – 20 maig 1427), i qui negocià la pau entre el soldà i Alfons IV, signada a Rodes en 1430. Alfons el Magnànim va haver de fer llit des de finals de juliol fins al desembre de 1426. Després de cinc mesos d'obligada immobilitat, estava disposat a aprofitar qualsevol ocasió per desfer-se de les seves obligacions domèstiques, qualsevol avinentesa que pogués donar vida nova als seus projectes mediterranis. Alfons va respondre sense fer-se pregar a la crida de l'Hospital, i el 13 de desembre de 1426 va donar ordres de preparar una expedició naval per a la primavera vinent. Pel febrer de 1427, a València començaren els treballs per construir nous vaixells, posar a punt les galeres reials i les de l'infant Pere i es va divulgar que el rei en persona capitanejaria l'estol croat. La referència a Janus de Lusignan en el poema 13 (“Colguen les gents ab alegria festes”) només té sentit si és contemporània als fets, i en té encara més si el poema és llegit o cantat a València i a la cort en 1427, i encara més si el poeta compta entre el seu públic el rei.

Encara el poema 23 (“Lleixant a part l'estil dels trobadors”) ens dona una altra nota de societat, ara que sabem que es tracta d'un elogi cortesà a Teresa d'Híxar. L'última documentació de què dispo fins ara d'aquesta dama és de maig

de 1441 (Cancelleria, Curiae, reg. 2650, f 129r: al Camp prop de Caiazzo, 23 maig de 1441). A partir d'aquella data apareix només el seu fill com a senyor de la tinença d'Alcalatén, d'Almonacid de la Sierra i de Morés, i del llocs de Mislata i Benilloba. Fins llavors apareix sempre “dona Teresa” sola i sovint “dona Teresa e son fill” o “dona Teresa e son fill don Pedro”. Teresa d'Híxar consta com a vídua ja pel març de 1422 (Cancelleria, reina Maria de Castella, Curiae sigilli secreti, reg. 3109, 238: Barcelona, 5 de març de 1422), i la documentació dóna testimoni de la constant protecció del rei i de Joan d'Híxar, germà de Teresa, sobre la vídua i el seu fill. Alfons el Magnànim i Joan d'Híxar van vetllar per la vídua i el fill de Pedro Ximénez de Urrea, i van preocupar-se de construir un patrimoni per a ella i per al seu fill després. El patrimoni familiar a l'Aragó (vescomtat de Rueda)² havia passat al germà gran Lope Ximénez de Urrea, que comptava també amb la poderosa protecció del seus oncles Berenguer i Joan de Bardaixí, i la tinença d'Alcalatén al regne de València fou per al fill de Teresa d'Híxar. Ella hi afegí Morés i Almonacid de la Sierra a l'Aragó, i guanyà Benilloba i Mislata al regne de València. Pedro Ximénez de Urrea i d'Heredia havia estat un dels familiars més íntims del rei. El mateix rei Ferran l'havia adobat cavaller en les cerimònies de la seva coronació a Saragossa, i se'l documenta constantment al costat d'Alfons des dels temps que era príncep de Girona, juntament amb altres personatges com el seu cunyat Joan d'Híxar, Íñigo López de Mendoza, Enric de Villena, i a València amb el duc de Gandia Alfons el Jove. Quan el rei es disposava a embarcar-se cap a Itàlia, Teresa d'Híxar escriví de la seva pròpia mà diverses vegades a la reina Maria per demanar-li que obtingués el favor del rei perquè el seu marit no s'hagués d'embarcar i pogués quedar-se al costat d'ella. La reina Maria li ho va negar, i li escriví que el rei necessitava més que mai al seu costat homes com el seu marit, “car tals barons stan millor al costat del senyor rey que altres e en semblants coses fan lur honor e han renom e fama, e axí mateix que lla hon lo dit senyor rey va, bé y pot anar vostre marit e los altres barons e cavallers” (ACA, Cancelleria, reina

² En 1393 Ramon de Perellós havia venut el vescomtat de Rueda a Lope Ximénez de Urrea (†1404), pare de Pedro Ximénez de Urrea.

Maria de Castella, Curiae sigilli secreti, reg. 3108, 43v: Tortosa, 27 febrer 1420; 56: Tortosa, 29 març 1420). Desconec quins foren els motius decisius, però Pedro d'Urrea al final no va partir amb el rei. La reina, després d'acomiar-se del rei, va encaminar-se cap a Saragossa i va escriure a Pedro de Urrea: "Don Pedro, como nós Dios mediante entendamos seyer para al día de domingo primero vinent en Çaragoça e queramos que vuestra muger sea allá por acompañarnos, rogámosvos con gran affección que la fagades ir allá do nós seremos. E será cosa que muyto vos agradesceremos" (Alcanyís, 22 maig 1420). Com ja he dit, al cap de poc temps, va restar vídua, i l'últim document que conec referent al seu marit en vida és de l'11 de març de 1421. El deute amb dona Teresa i son fill que devia sentir el rei devia pujar molt alt, i va protegir-los durant tota la seva vida, fins del rigor de la justícia de la mateixa reina Maria. Teresa d'Híjar era germana de Joan d'Híjar, copier de Ferran I i majordom d'Alfons IV, persona influent i d'enorme cultura, i el rei se serví dels seus oficis en múltiples ambaixades. Aquestes lletres ens parlen de la intimitat i la influència d'una dama de la cort prop de la reina. Quan no estaven juntes, s'escrivien, i la reina diu que li agrada que li escrigui i llegir les seves cartes. Fins ens fan saber que dona Teresa li havia afegit unes paraules en francès. Li respon la reina: "Més avant del mot [és a dir, la sentència, la frase] que-ns havets tramès scrit en ffrancès, jatsia nós entengam què vol dir, emperò no sabem per quina intenció vós ho volets dir, per què us pregam que-ns ho declarets per ço que us hi puxam respondre". En resum, dona Teresa era una dama de la cort, que sabia escriure i fins tenia una certa cultura gens menyspreable en una dona de l'època, restà vídua jove amb un fill petit, i ella regia i construïa un patrimoni per a aquest fill amb la protecció del rei i del seu germà. Ara, sí que té un sentit clar l'elogi cortesà del poema 23, com en la documentació, que diu "dona Teresa e son fill", Ausiàs March cantava "Lo vostre seny fa ço que altre no basta,/ que sap regir la molta subtilea./ En fer tot bé, s'adorm en vós perea./ Verge no sou perquè Déu ne volc casta", i més endavant "Venecians no han lo regiment/ tan pacífic com vostre seny regeix".

En tota la poesia d'Ausiàs March tenim només aquestes dues notes de societat, i totes dues ens porten a València du-

rant els anys que Alfons el Magnànim hi establí la seva residència. Penso que és hora que recuperem un Ausiàs March líric, i fins diria *cantabile*. No té cap sentit que un home que ja ha conegut la cort del rei als setze i disset anys, que és present a la cort a partir del moment que el rei s'estableix de manera permanent a València, es configuri com a poeta apartat d'aquest context i en la soledat. Els cicles de "Plena de seny" i "Llir entre cards" són cançons d'amor, i jo almenys ja no tinc cap dubte de quin era el públic de cada cançó. Penso que hem de començar a pensar en un March jove i cortesà, i en un March ja més grandet de palinòdia, moral i més filòsof, tot i que de filòsof i pesadet ho havia estat sempre. Però aquestes coses ja agradaven a la cort i al rei³, i paraules com "qualitat", que tants maldecaps ens han portat, les coneixia tothom que tingués una mica de lletra. La reina Maria, que no entenia què volia dir-li dona Teresa amb aquell mot en francès, en una lletra de la primavera de 1440 escriu que els metges li han dit que marxi a València "atnent que és terra trempada e molt disposta a ma calitat" (ACA, Cancelleria, Secretorum, reg. 2695, 141). Al capdavant aquest és l'itinerari de tants escriptors medievals i fins del mateix segle XV: una producció cortesana i amorosa de jove, i una producció moral de gran i ja lluny de la cort si bé sempre en contacte amb ella, com ens mostra el poema 123 en les seves dues versions. Per posar algun altre exemple, només hem de pensar en figures com Fernán Pérez de Guzmán, retirat al seu senyoriu de Batres després de la presó de 1432, compromès en la revolta dels infants d'Aragó Enric i Pere, o en l'itinerari literari del mateix marquès de Santillana (aquest, quan va conèixer la presó dels seus amics, va tenir temps de córrer a Hita i fortificar-s'hi fins que va rebre seguretats de Joan II de Castella i va conèixer l'alliberament dels seus amics). En definitiva, es tracta de

³ "Arcana theologia perscrutat omnia, de poenitentia Dei, de libero hominis arbitrio, de incarnatione Verbi, de sacramento altaris, de trinitate, de difficillimus questionibus percunctantur, et praesto et sapienter occurrit, in responsionibus dandis, quamvis brevis et circumfusus, numquam tamen diminutus, sermone blandus tersusque" (Piccolomini, citat per Ametller i Vinyas, 1903-28, III, 115; et ib. pp. 109-110, 112-113).

l'itinerari del poeta d'amor des dels temps d'Ovidi: "Iam mihi deterior canis aspergitur aetas,/ iamque meos vultus ruga senilis arat:/ iam vigor et quasso languent in corpore vires,/ nec, iuveni lusus qui placuere, iuvant" (Pont. I 4, 1-4) (Ja la meua vida, que declina, s'empolsa el cabells blancs i ja unes arrugues senils solquen la meua cara; ja el vigor i les forces llanguixen en el meu cos abatut i els jocs que em van plaure de jove, no m'agraden). Ja vell i exiliat en el segon llibre de les *Tristes* es retracta dels que anomena "iuvenilia carmina" (= cants propis de la joventut), i declara que tot fou una ficció: "et falso movi pectus amore meum" (= i amb un amor fictici vaig commoure el meu cor); "magna pars mendax operum est et ficta meorum:/ plus sibi permisit compositore suo./ Nec liber indicium est animi..." (= En gran part les meves obres són mentida i ficcions, més atrevides que llur autor. El meu llibre no és revelador de la meua ànima...").

Desconec fins a quin punt les cançons d'Ausiàs March són o no una ficció. Ho deuen ésser en part sí i en part no. Fins Ovidi declara que alguna cosa hi ha de veritat, i diu que només són mentides en gran part. Això és, alguna cosa degué haver-hi, en Ausiàs March devia passar quelcom semblant. És probable que el seu llibre de poesies no sigui tampoc revelador de la seva ànima, però sí que ho és de l'ànima del poeta Ausiàs March, que és el que més ens interessa. D'Ovidi sabem que va escriure, ordenar i compondre els seus llibres de poemes. D'Ausiàs March no ho sabem. La teoria dels reclams que fins ara ha estat el principal argument per defensar que ho va fer, s'oposa al que acabo d'explicar per als seus dos principals cicles amorosos. Si ho va fer, és estrany que fins ara no haguem trobat en la transmissió un sol indicatiu de rescriptura. L'únic poema per al qual fins ara hem parlat de dues versions, jo diria que es tracta de dos poemes en ocasions diferents tal com acabo d'explicar. Però, si no ho féu ell, sí que van ordenar les seves poesies en els còdexs lectors i compiladors posteriors amb l'afany de facilitar la comprensió del públic lector i de traslladar al llibre la imatge del poeta que tenien i que volien transmetre. I amb el temps, la pressió del model petrarquista, va convertir-los en fulls que parlaven d'una ànima. A mi, se'm fa estrany que Ausiàs March fes aquesta operació als darrers anys de la seva vida, i no se n'hagi pogut mostrar cap

indici encara, i que sovint per entendre el poema ens vegem obligats a arrencar-lo de llibre, tornar-lo a la seva individualitat com vaig mostrar amb Lluís Cabré per al poema 1, i si pot ser recuperar la circumstància en què fou escrit com he mostrat per al poema 23. El recorregut biogràfic que observem en el cançoner transmès d'Ausiàs March, i que s'adiu als pocs poemes datables, és el recorregut literari d'un poeta d'amor des de la seva joventut a la seva vellesa molt comú en el seu temps i establert ja per Ovidi mestre d'amor.

Mostra extrema de la singularitat del cas Ausiàs March ha estat el seu abandó de la convenció provençal pel català. Com he anunciat, Ausiàs March no fou en això un cas a part. He pogut identificar amb seguretat el poeta Lluís de Requesens. Era fill de Lluís de Requesens i de Relat, senyor de la Nou i Altafulla, i de Constança de Requesens, hereva de Bartomeu de Requesens, senyor de Vilallonga i Puigdelfí. Un dels primers nomenaments d'Alfons, príncep de Girona, com a lloctinent general del seu pare fou el de Lluís de Requesens i de Relat com a governador general de Catalunya. Per la documentació de què dispo fins ara sembla que es tracta del gran de tres germans Lluís, Galceran i Bernat. A partir de l'actuació de Lluís de Requesens i de Relat a favor de Ferran d'Antequera durant l'interregne, els Requesens visqueren una imparable ascensió econòmica i social fins a convertir-se en una de les famílies més importants del país. Durant els regnats de Ferran I d'Antequera i d'Alfons IV el Magnànim, actuaren com a funcionaris reials, armadors i corsaris, i acumularen un capital importantíssim amb el qual finançaren les empreses del rei i adquiriren senyories. Per l'abril de 1458, Alfons el Magnànim va elevar a la noblesa Bernat de Requesens, els seus germans Galceran i Lluís i els descendents de tots ells. Tots ells cresqueren i s'educaren a la cort. En un altre lloc ja parlo llargament i detingudament de l'ascensió d'aquesta família i dels constants i múltiples serveis que prestaren a la persona del rei i a la corona. De Lluís de Requesens, sabem que era cambrer del Magnànim i que seguia la cort en la seva joventut. Un dels primers documents que conec d'ell (*"dilecto camerario nostro Ludovico de Requesens, militi"*) és una ordre de pagament del rei de cinquanta florins

d'or d'Aragó al tresorer d'Aragó datada a Terol el 15 de desembre de 1427, "*in auxilium missionum et expensarum quas facit curiam et servicium nostrum sequendo*" (ACA, Cancelleria, Curiae sigilli secreti, reg. 2681, 143v). En aquest temps ja havia mort el governador general de Catalunya Lluís de Requesens i de Relat, pare del poeta Lluís de Requesens, i aquest és el primer document de que dispo fins ara que vincula el fill a la cort i al servei d'Alfons el Magnànim, i que ens fa saber que la condició de cambrer no era solament un títol honorífic sinó també real en la seva joventut. Aquesta circumstància ens permet de parlar d'una formació cortesa, en la qual hem d'inscriure la poesia i les seves cançons. En un altre document estès a València el 12 d'abril de 1430, el rei nomena Lluís de Requesens procurador reial a la ciutat, vegueria i Camp de Tarragona, per mort del cavaller Dalmau Ça-Cirera, pels molts serveis prestats des de temps enrere al rei i per haver lluitat valentament al seu costat en la guerra amb Castella i contra els rebels al rei ("*considerantes grata plurimum perutilia et accepta servicia per vos eundem Ludovicum a magnis citra temporibus prestita nostre diversimodi maiestati, queque prestatis in guerra que viget ad presens inter nos et subditos nostros ac regem Castelle subditosque et vassallos suos inimicis eisdem et aliis nostris emulis et rebellibus inimicando viriliter et potenter...*", ACA, Cancelleria, Itinerum, reg. 2755, 66v-67r). Lluís de Requesens serví el rei durant la seva joventut i combaté amb els seus germans en les guerres amb Castella. Quan Alfons el Magnànim partí en 1432 a la conquesta del regne de Nàpols, Galceran i Bernat també hi acudiren amb les seves galeres i naus. En canvi, Lluís de Requesens va restar baró al Camp de Tarragona, administrant els seus béns i vetllant també pels dels seus germans, i assistint regularment a les convocatòries de corts i a les solemnitats obligades a Barcelona. En 1431 ja era casat amb Violant, de qui tingué tres fills: Francina, Pere i Isabel. L'últim document que tenim fins ara referent a Lluís és el 22 de juny de 1456, però podem suposar que encara vivia a la primavera de 1458, quan Alfons IV el Magnànim va estendre el privilegi de noblesa a Bernat i als seus germans i als descendents de tots ells. Aquestes dades són suficients perquè haguem de redefinir la poesia i la cort en el regne d'Alfons el Magnànim. Lluís de Requesens escriví

en bon catalanesc, i visqué a la cort en els mateixos anys que Ausiàs March hi tenia entrada i era falconer del rei, i de cap manera podem atribuir a la influència d'Ausiàs March l'opció lingüística de Lluís de Requesens. En la seva poesia no s'observa un sol record del gran poeta valencià. Podem fins proposar que les cançons que conservem de Lluís de Requesens foren escrites ja a Tarragona i lluny de la cort. I si ho acceptéssim, no canviaria res, perquè Lluís de Requesens s'hauria educat en la lírica en aquella cort durant aquells anys. Devia ésser de l'edat d'Ausiàs March, potser una mica més gran. El seu germà menor Bernat havia seguit l'estol capitanejat pel comte Joan Ramon Folc I de Cardona que va arribar just a Nàpols (10 juny 1423) per prendre venjança de l'assalt improvisat de Muzio Attendolo Sforza, traslladat a la literatura per Jordi de Sant Jordi. Fins tingueren vides molt semblants, Lluís de Requesens tampoc no va seguir el Magnànim a Nàpols en 1432 i va retirar-se a les seves propietats a Tarragona i al Camp.

Per a Martí Garcia encara no he trobat cap bon candidat, però us asseguro que no desespere. La seva poesia és escrita en un bon català amb algun provençalisme en paraules de relleu en el codi cortès com *desir* per «desig» o *chant* per «cant», i mostra un mestratge molt viu de Jordi de Sant Jordi i d'Andreu Febrer, sense un sol record d'Ausiàs March. Penso que convé situar la seva obra poètica en aquests mateixos anys i lloc.

Per a Bernat Miquel, sembla que finalment he trobat un bon candidat. Es tractaria d'un altre cortesà important del Magnànim. Era senyor de Palau-sator i fill de Bernat Miquel secretari de Pere III el Cerimoniós. Seguí la carrera del seu pare, fou jurista, cavaller i familiar del Magnànim. Era germà de Narcís, Berenguer, Gabriel i Genís, i oncle d'una colla de Bernats Miquel. El seu nom consta ja en la primera nòmina de cortesans del Magnànim (ACA, Cancelleria, Varia, reg. 29), i apareix sovint entre els lligalls de processos conservats de l'Arxiu Reial. També sabia justar i bornar bé, car prengué part com a aventurer en el renc que tingué Alfons el Magnànim a Barcelona el 6 d'agost de 1424 (Llibre de Solemnitats, I, 27-29). En un moment delicat de la guerra de Castella, mentre el principal exèrcit castellà havia començat a desplaçar-se i es

temia que podria ésser obligat presentar batalla, el rei des del mateix campament reial a Tarassona va escriure una lletra a Bernat Miquel per manar-li que restés a Barcelona on era més útil i profitós a la seva persona i a la corona i excusar-lo d'acudir a combatre i resistir l'enemic al seu costat ("Micer Bernat, jatsia poch dies ha són passats hajam requests e manat a tots aquells qui per nós tenen feus dins lo Principat de Cathalunya que personalment venguessen on que siam per socórrer e ajudar a resistir a la entrada que el rey de Castella comina e vol fer poderosament en nostres regnes e terres, emperò considerat que vostra aturada aquí és a nós e a nostre servey pus útil axí en deffendre e patronejar nostres regalies com en consellar e dirigir nostres negocis qui de cascun dia occorren en aqueixa ciutat e altres parts del dit Principat, que no seria vostre venguda per servitut del feu que per nós tenits, havent-vos per excusat de la dita venguda e servey per aquesta vegada tan solament... , vos manam tan stretament com podem que per aquesta vegada sobressegats totalment en vostra venguda, encara que per natura del dit feu hi fóssets tengut, com a nostre servey sia pus útil e expedient per los dits sguarts..."), "Al feel nostre micer Bernat Miquel, doctor en leys", ACA, Cancelleria, Curiae sigili secreti, reg. 2686, 123r: Tarassona, 4 de juliol de 1430). Aquesta lletra constitueix un preciós document de la disputa entre les armes i les lletres, i a Bernat Miquel en aquesta ocasió va tocar-li servir la república amb les lletres. D'ell conservem només dos poemes al cançoner de Saragossa, i foren escrits en català.

Anys més tard el català és la llengua de la poesia tant a la cort de Joan de Navarra (Lluís de Vilarrasa, Pere Torroella) com a Nàpols, on vivia mossèn Sunyer, que havia marxat de jove (ACA, Cancelleria, Privilegiorum, reg. 2911, 56v-57v i 67r: Nàpols, 15 febrer i 17 març 1446) seguint l'infant Pere (†17 oct. 1438), i on morí poc abans de 1458. Sembla que fou la ciutat de Barcelona el nucli més conservador de tots. Si acceptem que el canvi, va donar-se com proposem a la cort valenciana d'Alfons el Magnànim de 1424-1432, l'explicació es fa molt senzilla.

Ausiàs March fou transmès amb tot ells, i la generació que seguí (Lluís de Vilarrasa, Pere Torroella, Pedro Ximénez d'Urrea i d'Hixar, Francesc Ferrer, Bernat Hug de Rocabertí,

mossèn Avinyó) el va prendre per model i ens el va transmetre amb les poesies de tots, amb els aclariments i interpretacions que van considerar necessaris. Si restituïm Ausiàs March al seu context històric, potser obtindrem també un millor text. El problema de la llengua i dels diferents estadis lingüístics en la transmissió de l'obra és comú a molts d'ells. D'un poema de Ramon Ça-Vall (†1415) transmès pel cançoner de Saragossa, prové aquesta afirmació de Martí de Riquer "la poesia de Ramon Savall és escrita en pur català, gairebé sense provençalismes, la qual és deguda, sens dubte, al fet que aquest ocasional poeta no era un cortesà, sinó un ciutadà, que no s'adreça a la cort sinó als barcelonins" (1964, I, 592). Ara no discutiré l'autoritat de Martí de Riquer, pel sol pel fet que ho escriví ell, m'hi tornaré a pensar, però tots aquests de qui he parlat fins ara escrivien per a la cort. Ramon Ça-Vall de cortesia i poesia no em sembla que en sabés gaire.

La conclusió és evident: a la cort tocava escriure en català i s'havia decidit abandonar d'una vegada per sempre el vell llemosí, i el trencament d'Ausiàs March respecte la tradició forma part d'un context cultural major, que haurem de cercar en la cort i en l'actuació cultural d'Alfons el Magnànim de 1424 a 1432. Al llarg d'aquesta conferència he anat recordant figures tan importants com la reina Margarida de Prades, que va seguint mentre pot la cort, com pertoca a un membre de la família reial, la qual hauria fet de pont entre la tradició lírica del casal de Barcelona i la nova monarquia regnant. En 1420 entra al monestir de Valldonzella, poc després que el rei marxi cap a Itàlia. Al cap de mig any de tornar d'Itàlia, va morir a Barcelona Jordi de Sant Jordi. Quan Ausiàs March torna de la seva darrera aventura italiana, al cap de poc mor Alfons el Jove duc de Gandia, i el ducat passa a l'infant Joan. Ausiàs March entra a la nòmina d'Alfons el Magnànim, als mateixos dies que uns moros traginers traslladen els llibres i registres del ducat a l'arxiu reial de València. El rei no podrà tornar a emprendre l'aventura italiana fins al 1432, però el seu cor era a Itàlia. Mentrestant, Enric de Villena traduirà la *Divina Comèdia* (1428) i l'*Eneida* (1429) en prosa castellana ja de retorn a Castella, i un altre cortesà traduirà Dante en vers i en bon català (1429). Encara a Sant Cugat del Vallès acabaran la tra-

ducció del *Decameron* el 5 d'abril de 1429. En aquestes dates la cort era a Barcelona per entrevistar-se amb el cardenal de Foix (Pere de Foix), i el monestir de Sant Cugat era un lloc habitual de residència del rei o el seu seguici. El rei estimava els llibres, sentia una autèntica passió per la cultura dels antics, i ben probablement la hi havia encomanat en bona part Enric de Villena, que també escriví un *Arte de trovar* (1433). Hem d'estar atents a tot això, i veurem com es dissenyava un programa cultural lligat a les aspiracions polítiques del rei. De cap manera, podia començar-lo abans de 1424, just havia arribat d'Itàlia el desembre de 1423. No penso que hi tingui res a veure l'estada a Nàpols (tot i que va aprofitar-la per comprar llibres, en concret unes tragèdies de Sèneca i les històries de Livi), és probable que Enric de Villena tingui més importància de la que ens pensem, Ferran d'Antequera l'havia tingut sempre en gran estima, i també els humanistes que trobà a Sicília (Tommaso Chaula, mestre a Palerm, en 1421; Filippo Rufo, mestre de grec i traductor del grec al llatí, a Messina, 1421) i els ambaixadors de repúbliques italianes i especialment de Milà. Però el més important és que el rei volgué obrir un nou capítol en la història i les lletres dels seus regnes.